

MÄLESTUSI

Rektoraadis sula- ja stagnaajal

MALLE SALUPERE

Siinne kirjutus kätkeb sula- ja seisakuajal Tartu Riikliku Ülikooli rektoraadis töötanud inimese vahetuid meenutusi koos mõttearendustega. Lõpus refereeritud dokument aastast 1974 on ajastu ehe tunnistaja (arhiivist ei õnnestunud seda dokumenti leida; *toim*).

Ülikooliga olen olnud seotud alates 1958. aastast: kuni 1965. aastani vene filoloogia tudengi ja aspirandina, seejärel töötasin 1966–1974 TRÜ rektoraadis teadusala prorektori sekretärina, koosseisude järgi farmaatsia kateedri laborandina, kuna prorektor Johannes Tammeorg oli selle kateedri juhataja, aga teadusprorektorile polnud sekretäri ette nähtud. Eks siis tuli laboranditöö (see oli kateedri ehk õppetooli sekretäri-asjaajaja töö) teha kateedri sisemiste ressurside arvelt. Viimased neli aastat, pärast teadustöö sektori loomist, oli mu ametinimetuseks välissuhete referent, kuid koosseisude järgi ikka

kateedri vanemlaborant, ja põhitööks õppejõudude ning üliõpilaste välissõitude dokumentatsioon ja aruandlus, ka kõikvõimalikud muud väliskontaktid. See aeg oli huvitav, sest võimaldas loomingulist lähenemist nii ülikooli aastaaruannete koostamisel kui ka kirjavahetuse redigeerimisel ja tõlkimisel. Välissuhete referendina tuli jälgida, et välismaale lähetatavate põhjendused, tööplaanid ja iseloomustused oleksid küll asjalikud, aga samas vastaksid otsustajate maitsele. Et teadlased, väheste eranditega, ei oska ise ennast kiita, tuli silm peal hoida ka väliskomandeeringute aruannete koostamisel ja käia kaasas läänepoolsete liiduvabariikide stažöörkandidaatide kaitsmisel-esitlemisel mitmetes pealinnades. 1973 sain ajaloo-osakonna lõpetanud abilise, kelle ametinimetuse oli teadusosakonna insener. Kui ta kataloogid sassi ajas, selgus, et ta ei tunne tähestikku ning arvas, et seda pole üldse vaja.

Sellest ametist vabastati mind seoses psühholoogiaosakonna lõpetamisega ülikooli kaugõppes 1974. aastal, kuna toonane prorektor Herbert Metsa leidis, et kaks diplomit on tema alluvale liig, ja soovitas tõsimeeli otsida tööd mõnes tehases. Tegelik põhjus oli juhtivtöötajate eelarvamuslik suhtumine Nõukogude Liidus pikki aastaid peaaegu keelatud ja seetõttu hirmutavalt tundmatusse teadusse nimega psühholoogia; seda suhtumist said tunda peaaegu kõik meie esimeste lendude lõpetajad, kes olid õppinud töö kõrvalt.

Eesti teadusel on olnud ja on palju silmapaistvaid saavutusi, kuid teadusajalugu pole selle jäädvustamisega kuigi hoolas olnud. Ka hoogsalt alustatud eesti teadlaste biograafiline leksikon on edenenud visalt: kogu iseseisvusajal on ilmunud kaks köidet kavandatud neljast. Tartusse juba nõukogude ajal kavandatud teadlaste aumüüri ei sobi vist meenutada. Kahe aasta eest sai küll kaante vahele Eesti Teaduste Akadeemia ajalugu, mille autoritel tuli puuduvate eelkäijate asemel tugineda vaid iseenda teadmistele ja arhiividele.¹

Nõukogudeaegset kultuurielu, mille üks komponent on teadus, on üldse käsitletud ja uuritud lubamatult vähe ning arglikult, kartes ilmselt lahterdamist „punaseks”. Uusimas peaaegu akadeemilises Eesti ajaloo VI köites, milles nõukoguliku poolsajandi tähistamiseks kasutatakse sõna „okupatsioon” asemel adekvaatsemat mõistet „an-

¹ Ken Kalling, Erki Tammiksaar. Eesti Teaduste Akadeemia: ajalugu. Arenguid ja järeltõlki. Tallinn, 2008. 222 lk. + ill. (Teos on ka internetis.)

neksioon”, on haridusele ja teadusele pühendatud kaks (!) lehekülge 160-st.² Selle kõige tagajärjeks on ka paljude taasiseseisvumisjärgsete autorite parimas nõukogude stiilis „ideoloogilised kummardused”, ainult vastupidises suunas.

Raudne eesriie, eriti pärast Stalini surma, on pigem müüt, aga paljude jaoks mugav eneseõigustuse ettekääne. Nii nagu Baltikum oli Vene impeeriumi vaateaken ja „välismaa” tsaariajal, nii oli ta seda ka Nõukogude Liidus. Tänu protestantlikule ajaloole oli rahvas siin juba poolteise sajandi eest täielikult kirjaoskaja. Venemaal tuli pärast revolutsiooni alustada lugemaõpetamisest, mõnes liiduvabariigis aga alles tähestiku loomisest. Ja ülikooli eestikeelsus tuli talle jälle kasuks, nagu saksakeelsus XIX sajandil, eriti selle esimesel kolmandikul. Rektor Gustav Ewers (1779–1830, rektor 1818–30) ja kuraator Karl Lieven (1767–1844, kuraator 1817–28), rektor Feodor Klement (1903–1973, rektor 1951–1970) ja Eesti NSV parteiliider Johannes Käbin (1905–1999, EKP I sekretär 1950–1978) moodustasid paljuski sarnased tandemid. Mõlemal korral edenes ülikool hoolimata ümberingi vohavast obskurantismist ja tsensuuri uskumatust nõmedusest hiigelsammudega. Pole olemas mingit erilist nõukogude teadust: kes väärts teadlase nime, see käis ühte jalga maailmateaduse arengu ja saavutustega, seda omalt poolt täiendades. Professor Heinart Sillastu on nentunud, et tollest perioodist on põhiliselt võimendatud või võimendunud kõik halb ja taunitav, tema aga usub, et Eesti kultuuri ajalugu vajab objektiivsemat tolleaegse elu, saavutuste, õnnestumiste ja ebaõnnestumiste käsitlust. Neid aastakümneid Eestis elanud inimeste seisukohalt olematuks teha ei saa. Ja kultuurist teadust lahutada ka ei saa. Samas tsiteerib ta Valter Ojakäär, kes on väitnud, et „sõjajärgsed nõukogude aastad polnud üksnes katlakütjate ja dissidentide aeg”, ning Linnar Priimäe, kes on öelnud, et „ENSV oli ajutine poliitiline moodustus, aga eesti nõukogude kultuur jääb 20. sajandi teise poole reaalsuseks, mis kestab ja väärts uurimist”.³

Juhan Peegel on kirjutanud: „Arvan, et uue ja parema, õiglasema ja vabama ning inimlikuma ühiskonna ootust ei suuda ükski kroonu-

² Vt: Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Ilmamaa, Tartu 2005. Kultuuri ja olme osa annekteeeritud Eestis lk 338–355 on kirjutanud Lauri Vahtre.

³ Heinart Sillastu. Koostööaastad. Tartu, 2005. Lk 15.

käsk maailmast kaotada. See varjunud allhoovus kandis rahvustunnet, suhtumist oma kultuuri, usku tulevikku.”⁴

Kadunud akadeemik Viktor Masing julges koguni väita, et nii häid võimalusi eesti teaduse ja kultuuri arendamiseks vaevalt veel kunagi tuleb. Kaldun arvama, et tal võis õigus olla. Just kurikulus loosung „sisult sotsialistlik, vormilt rahvuslik” ning oskuslikult kasutatud klassikute tsitaadid olid alati abiks veenvate plaanide ja põhjenduste koostamisel, nii et neid oli raske kõrgemal pool ignoreerida. Neil puhkudel rakendatav kõrgelennuline kommunistlik retoorika on hea näide oma rahvusliku asja ajamise kohta sotsialistlike kulisside varjus. Seda kunsti valdas juba postipapa Johann Volde-
mar Jannsen (1819–1890), kes, hästi teades, et pärisorjuse kaotamine polnud veel vabastamine, sakste kiuste suutis laulupeo „eesti rahva priiuse tänapühana” läbi suruda ja nõnda tõelisele rahvusidentiteedile aluse panna.

Olulist rolli neil keerulistel aegadel mängis Feodor Klement, keda iseloomustas sügav intelligentsus, ausus, hea inimestetundmine ja julgus kaitsta oma alluvaid ning toetada nende põhjendatud ettevõtmisi. Oma postuumselt ilmunud mälestustes, mis lõpevad rektoriks määramisega 1951, on ta kirjeldanud nõuandeid ja kaalutlusi, mis kallutasid teda loobuma perspektiivikast teadlasekarjäärist Leningradi ülikoolis. Esikohale asetus soov aidata kaasa oma lapsepõlvkodumaa – mille keelgi oli peaaegu ununenud – vana ja kuulsa ülikooli teaduspotsiaali taastamisele.⁵ Ligi 20 aastaga see tal ka õnnestus, aga kaugeltki mitte alati kiiduavalduste saatel. Näib, et ta saavutas hea kontakti samuti intelligentse EKP peasekretäri J. Käbiniga ega raisanud kunagi aega vaidlustele alamates instantsides. Nii õnnestus ülikoolis käivitada kohaliku dissidentluse taime-
lavaks kujunenud orientalistikakabinet üsna „määritud” ankeediga (Sorbonne’i ülikool, Saksa sõjavägi ning vangilaager) Pent Nurmekunna (1906–1996) juhatusel või koguda vene filoloogia kateedrisse rühm Leningradi ülikooli parimaid (juudisoost!) lõpetajaid, kahtlemata teades, miks nad olid sealt välja tõrjutud. Tartus oli maailma fennougriatika juhtiv keskus eesotsas parteitu akadeemiku Paul

⁴ Juhan Peegel. Otsides. Meenutusi pikalt teelt. Tänapäev, 2006. Lk 161.

⁵ Feodor Klement. Templid teaduse teedel. Tallinn 1983. Lk 108–124 (ptk „Rängad loobumised”).

Aristega (1905–1990), kuid paradoksaalsel kombel ka üks kogu maailmas tuntumaid vene kirjanduse uurimise keskusi professoritest abielupaari Juri Lotmani (1922–1993) ja Zara Mintsiga (1927–1990) eesotsas. Selle kateedri ebatraditsioonilised monograafiad ja teadusartiklid haarati lennult, tutvuste abil hangiti ülikooli toimetiste sarja „Töid märgisüsteemide alalt” numbraid (1964–1994 ilmus 25 köidet), milles kajastus J. Lotmani juhitava nn Tartu-Moskva semiootikakoolkonna kujunemine ja areng. Lotman oli ainus Nõukogude Liidu teadlane, kes neil aastail pääses 100 enim tsiteeritava humanitaarteadlase maailma edetabelisse ja kelle sadadest teadustöödest on kõik olulisemad tõlgitud kümnetesse kultuurkeeltesse, sh hiina, korea ja jaapani keelde.

Venemaal ja maailma suuremates slavistikakeskustes kestab siiani Lotmani teoste uustrükkide buum. Samas oli ta võimude silmis ebausaldatav ja hoolimata parteipiletist, sõjaveterani ordenitest ja paljude ülikoolide kutsetest pääses nii teleekraanile kui ka läände alles perestroika ajal, 1986. aastal. Tartus õnnestus Lotmani meeskonnal see, mis Nõukogude Liidu suurtes keskustes ilmselt polekski õnnestunud. Aga ... konverentsi ettekandeks valmistudes lugesin ühest kümne aasta vanusest ülevaatest stagnaegsest *filfak*'ist (st keeleteaduskonnast): „Vene filoloogiat õppisid võrdlemisi nõrkade teadmistega eestlased, kes ei saanud mujale sisse, ja umbkeelsed venekeelsed noored [---] Kodututena olid nad distsiplineerimatamad, kuid samal ajal nõudlikud [---] Eesti rühmadele õpetasid peamiselt eesti keelt oskavad õppejõud, venekeelsetele aga umbkeelsed. Neid oli ohtrasti kirjanduse alal, sealjuures kõrgete teaduskraadidega ning juudi päritoluga [---] Nad tulid siia TÜs kodunenud Juri Lotmani ja Zara Mintsiga soovitusel ning kasutasid TÜd hüppelauana Leningradi Ülikooli pääsemiseks”.⁶ Ja see on kõik, mida oli öelda J. Lotmani kohta, kelle kateeder juba 1960. aastatel omandas maailmakuulsuse oma semiootika suvekoolidega, aga eelkõige trükistega, ja kelle kaastöötajad ning kasvandikud praegu töötavad juhtivate filoloogidena Eesti, Läti, Leedu, Ukraina, Soome, Venemaa, USA, Kanada, Saksa, Itaalia, Iisraeli jt riikide ülikoolides ja teadusinstituutides. Lotman on ainus Eesti TA akadeemik, kelle personaalbibliograafiaid on il-

⁶ Eduar Väari. Filoloogiateaduskond 1970–1990. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXX. Tartu, 1998. Lk 25.

munud vene, prantsuse, saksa, itaalia, hispaania ja muidugi inglise keeles nii Euroopas kui ka Ameerika mandril.⁷

Ülo Vooglaid on kirjeldanud, kuidas rektor Klement oli uute ametikohtade taotlusse 1966. aastaks kirjutanud seniolematu sotsioloogialabori juhataja koha, mis kõrgemal pool tähelepanematuses ka kinnitati. Siis kutsus rektor Vooglaiu välja ning kirjutas samas käskkirja tema ametisemääramise kohta.⁸ Nii asutati ühe koosseisulise ja ligi 70 lepingulise töötajaga labor, kus uuriti ühiskonnaelu kõiki aspekte. Üks eredamaid tulemusi oli Tartu piirkonnalehe Edasi (Postimehe nõukogudeaegne nimetus) ümberkujundamine lugejate soovide ja eelistuste järgi. Et kohaliku lehe tiraaž oli piiratud 100 000 eksemplariga ja seda sai tellida vaid maakonna piirides, seisti öösiti tellimissabades ja kasutati mitmeid kavalusi, et saaks lugemisväärset ajalehte tellida ka kaugemale. Sotsioloogialabori tegemised hakkasid võime ärritama. 1970. aastal Klementi välja vahetanud rektor Arnold Koobil oli julgust vähem, ta läks kaasa selle „kahtlase” asutuse likvideerimise nõudega. Peale tuntud käsitluste annab selle kohta huvitavat teavet professor Leonid Stolovitš (1965 esimene ja mõnda aega ainus filosoofiadoktor Eestis).⁹ Koop hakkas ise juhendama kommunistliku kasvatuselaborit, mis midagi tähelepanuväärset ära ei teinud, täpsemalt, tegi seda, mis vaja ja nii, nagu vaja.

Tartus oli tõeline *universitas*, mis soodustas teaduslikku integratsiooni meedikute, füüsikute, matemaatikute, keemikute jt koostöös, mille hea näide oli Nõukogude Liidus ainukese spordiarste ettevalmistava spordimeditsiiniosakonna ja üleliidulise kuulsusega lihastalitluse problemlaboratooriumi loomine kehakultuuriteaduskonnas või psühholoogide, farmakoloogide ja füsioloogide suure rakendusliku tähtsusega ühisuurimused eksperimentaalpsühholoo-

⁷ Vt: <http://www.akadeemia.ee/repository/file/PUBLIKATSIOONID/2009/Bibliograafia.pdf> (01.11.2010) Personaalia. Lk 214–216.

⁸ Ülo Vooglaid. Sotsioloogialabor 1966–1975. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXX. Tartu, 1998. Lk 81.

⁹ Leonid Stolovitš. Kohtumised elu radadel. Tallinn: Kirjastus Ilo, 2006. Lk 150–151. Jutustades Vooglaiu parteist väljaheitmisest, kus esialgne formuleering „nõukogudevastase tegevuse eest” (see oleks tähendanud kriminaalvastutust) õnnestus koosoleku ajal Gruusias viibinud Rem Blumi algatusel muuta „ebanõukulikuluks käitumiseks”, mis võimaldas süüdlasel siirduda üsna heale töökohale TTO (töö teaduslik organiseerimine) süsteemis, märgib autor: „Õnneks polnud idiootlikus süsteemis mitte kõik idioodid ja ka juhtivatel kohtadel leidus inimesi, kes mõistsid, et targad ja teadjad spetsialistid on vajalikud.”

gias. Seitsmekümnendatel tekkis küll kavatsus luua arstiteaduskonna baasil Tallinnas meditsiiniinstituut, nagu neid leidub igal pool mujal. Õnneks see läbi ei läinud ning Tartu ülikool võib end oma väiksusest hoolimata siiani esitleda ainulaadse kombinatülikoolina koos kõikvõimalike biotehnoloogiate tormilise arenguga. Eestlaste keelteoskus soodustas kursisolekut uusimate teadussaavutustega maailmas ja võimaldas lihtsamalt saada väliskomanderinguid.

Füüsikud õppisid jaapani keelt, et lugeda jaapanlaste uusimaid uurimusi, orgaanilise keemia kateeder Viktor Palmi juhatusel avaldas oma toimetisi samal ajal ka USAs, ingliskeelsed teadusajakirjad olid kättesaadavad, kuigi humanitaarias võisid mõned olla erifondis. Noorte teadlaste stažeerimine välismaal oli TRÜ väiksust arvestades küllalt tihe; konverentsidel osaleti üle maailma, kuigi neid ei saanud Tartus korraldada ega siia isegi väliskülalisi kutsuda. Põhjuseks sõjalennuväli Raadil ja ca 5000 töötajaga „numbritehas”, mis tootis „musti kaste” ja peenaparatuuri kogu Nõukogude Liidu lennukitööstusele. Siiski, 1969 peeti Tartus elektroaerosoolide alane konverents, kus mul tuli mitu päeva võõrustada kahte sakslast, tõi küll, idasakslast – professor G. Pickrothi (rahvusvahelise aerosoolide meditsiinis kasutamise assotsiatsiooni president) Berliinist ja juhtivinsener Leipzigit. Nende puhul küll jälgimist ei märganud ja mind ka milleski ei instrueeritud. Esimene konkreetne teadlik kokupuude julgeolekuga oli siis, kui läksin ise ajalooarhiivis töötades küsima, miks mulle erifondi luba ei antud.

Muidugi, kontrolliti diskreetselt. 1973. aastal oli tarvis kiiresti leida vene keelt valdav saksa keele tõlk Leipzigi rahvusvahelisele messile. Saksa keele kateeder ütles ära, pakkusin ennast ja sõitsingi. Nõukogude Liit esitles iga kord üht liiduvabariiki, seekord oli eraldi Eesti NSV paviljon, mis võitis nii toidu- kui ka tööstuskaupade eest hulganisti auhindu. Nõukogude delegatsioon oli arvukas, sh palju igasuguseid konsultante ja nõunikke. Paari noormehega suhtlesime sagedamini, üks andis oma telefoninumbri, juhuks kui mul peaks Moskvas öömaja või teatripiletit vaja olema, kuna neil on alati broneeringuid. Kasutasingi seda paar kuud hiljem ja sain koha esindus-hotellis „Ukraina”, kus ei saanud kuidagi aru, miks mind nii erilise ja peaaegu lipitseva tähelepanuga ümbritseti. Komanderingu lõppedes küsisin hotellis, kelle broneeringut ma olin kasutanud, selgus,

et see oli KGB. Igatahes ei olnud mul ebameeldivusi vestluste pärast, mida vabalt võinuks kvalifitseerida nõukogudevastaseks. Küll aga oleks neid võinud tuua üks töökaaslane ülikoolis, kellega jagasime kabinetti. Vaidlesime temaga eriti tuliselt 1968. a Tšehhoslovakkia sündmuste üle, ja hiljem rääkis mulle partei linnakomitees töötav sõbranna, et too oli esitanud minu nõukogudevastasuse kohta koguni mitu kaebust. Aga enamasti töötasid organites ja nomenklatuursetel kohtadel siiski mõistusega inimesed. Käibel oli anekdoot: kõik inimesed riigis mõtlevad ühtmoodi, kus küll need teisitimõtledjad asuvad? – Ilmselt Kremli ja keskkomitees.

Teadusliku uurimistöö sektor (TUS) loodi TRÜ juures 1964, koosseisus sektori juhataja, poole kohaga vanemraamatupidaja ning sekretär-masinakirjutaja.

Lepinguliste uurimistööde tegijate koosseisus oli samas eriva hendite arvelt 36 inimest, nende juhtida 1958–1964 loodud teaduslikud allüksused: 8 problemlaboratooriumi, millele 1970. aastaks oli lisandunud veel 11. Arvutuskeskus loodi 1959 arvuti Uraal jaoks, millele ehitati eraldi hoone Toome nõlvale ja mille võimsus ometi ei küündinud isegi praeguse laua- või sülearvutini. Just sellega seoses aga ilmus (vist Ain Kaalepi ettepanekul) eesti keelde suupärane sõna „raal” oma tuletistega.

IX viisaastakul (1970–1975) tehti lepingulisi uurimistöid 6,2 mln rubla ja X viisaastakul juba 11 mln rubla eest. Kiire kasvu põhjus oli selles, et kehtisid erinevad seadused riigiasutustele ning kooperativevõtetele ettevõtetele, sh kolhoosidele. Viimastel olid suhteliselt piiramatud võimalused oma raha kasutada, kui nad vaid oskasid seda teenida. Väga meelsasti sõlmiti kõikvõimalikke koostöö- ja vastastikuse abistamise lepinguid mitte ainult teadlastega, vaid ka teatrite ja muude kultuuriasutustega. Kui näiteks haigla ei tohtinud defitsiitset televiisorit või kääre osta, sest need olid ette nähtud „elanikkonna paremaks varustamiseks”, siis kolhoosil polnud keelatud neid koostööpartnerile kinkida. Aga muidugi andsid niisugused teadusliku koostöö lepingud ka konkreetseid praktilisi ning teoreetilisi tulemusi ja aitasid ajakohastada nii laboreid ning aparatuuri kui ka tootmist.

Pärast ülikoolist lahkumist töötasin mõned aastad ülikooli kliiniku (üle 2000 töötaja) ametiühingu esimehena, siis Ajaloo Keskarhi-

vis, kust mind just perestroika algul koondati. Seejärel olin TA ajaloo instituudi koosseisus, vahendades akadeemikutele Tartu arhiivimaterjale. Nii säilisid pidevad kontaktid ülikooliga ja selle tegevusega, mida olen tuletanud meelde arhiivandmete põhjal.

1979. aastal, kui teaduslike allüksuste alusel loodi TRÜ **teadusosakond**, oli TUS-il juba 20 koosseisulist töötajat, tööd tasustati lepinguliste tööde arvelt. Teadusosakonda kuulusid teadusprorektor kahe asetäitjaga, teadussekretär; 4 funktsionaalset osakonda: org- ja juurutamisosakond 17 töötajaga, plaani-majandusosakond 11, patendiosakond 5, teaduslik-tehnilise informatsiooni osakond 9, raamatupidamine 4, lisaks arsti- ja füüsika-keemia teaduskonna grupid kumbki 2 töötajaga, lisaks 11 kateedrijuhataja asetäitjat teadustöö alal – kokku 64 töötajat palgafondiga 10 531 rubla, mis annab keskmiseks üle 164 rubla, aga selle ostujõud ületas tublisti praegust keskmist palka.

Teadusliku uurimistöö juurutamisel saavutati aruannete kohaselt X viisaastakul majanduslik efekt 4,4 mln rubla, kusjuures iga rahvamajandusse juurutatud rubla andis säästu 4,62 rubla eest, 1970–1981 said TRÜ töötajad 84 autoritunnistust, sh Jaan Reinet 23 ja Lembit Visnapuu 36.

Saavutuste eest teaduslikus uurimistöös ja suure teadusliku potentsiaali tõttu arvati TRÜ NLKP KK ning NSVL Ministrite Nõukogu ühismäärusega 6. aprillist 1978 NSVL juhtivate kõrgkoolide hulka, mis andis TRÜ-le heldema finantseerimisega teadusliku uurimisinstituudi staatuse. TRÜ-d oli 1967 autasustatud Tööpunalipu ordeniga ja juubeliaastal 1982 lisandus Rahvaste Sõpruse orden.

Edukalt toimus käsi-peseb-kätt-majanduskoostöö rikaste tööstusettevõtetega. Nii Tartus kui ka ENSV-s kandsid paljud ettevõtted lisanime *katse-* või *eksperimentaal-*, mis tähendas ettevõtte tunnistamist juhtivaks tootjaks, kel oli uute toodete loomise õigus, oma teaduslik konstrueerimisbüroo, heldem finantseerimine ja kõrgemad palgakategooriad, aga ka toodangu eksport välisriikidesse. See võimaldas omavahendite arvelt ehitada nii toretsevaid administratiivhooneid kui ka töötajatele elumaju ja lasteaedu, samuti kauplusi ja puhkebaase. Näiteks Tartu Plastmasstoodete Katsetehas (Estiko) tegi edukat koostööd soomlastega ja varustas põllumajanduskilega suurt osa Nõukogude Liidust. Nende toodetud erksavärviliste pilti-

dega kilekotid konkureerisid välismaistega, ja kogu Nõukogude Liidus oli väike pakike „Tartu suveniiriga” mis tahes ametniku puhul parim soovitus limiitide, defitsiidi või kas või Moskva Suure Teatri pileti saamiseks.

Teadusliku töö plaanid, sotsialistlik võistlus ja aruanded

Targad inimesed võtsid plaani enam-vähem lõpukorral uurimuse, et õigel ajal raporteerida selle täitmisest ja samal ajal tegeleda päris teemaga, mille võis õnnestumise korral lisada järgmisse plaani. Aga kui loodetud tulemus jäi saamata, polnud katki midagi. Nii suurenes teadustöö plaani täitmine 1950. aasta 30%-lt juba 1953. aastaks 70%-ni ja 20 aastat hiljem olid teadustööga hõivatud peaaegu kõik õppejõud ning plaane mitte ainult ei täidetud, vaid ületati, võeti tähtpäevade puhul lisakohustusi jne. Näiteks 1980 kohustus orgaanilise keemia kateeder NLKP XXVI kongressi auks juurutama mähkuri feromoonitootmise koondises Flora. Sotsvõistluse arvestuseks oli välja töötatud veel täpsem punktiarvestuse süsteem kui pioneerimalevas. Kuna aga näiteks publikatsioonide üle peeti tükiarvestust, siis olid eesti filoloogid, kes võtsid arvesse kõik pisiartiklid ja populaarteaduslikud nupud ajakirjanduses, alati ees vene filoloogidest, kelle trükipoognate maht ajuti ligines poolele ülikooli rotaprindi võimsusest, aga kus Lotman pidas võimalikuks kajastada teadustöö aruandes vaid tõsiteaduslikke töid, isegi kui teda püüti veenda „ulguma koos huntidega”. Muide, keelitustele lahkuda Iisraeli või mõnda ülikooli, kuhu teda sageli kutsuti, vastas ta, et Tartu on tema kodu, ja pealegi on sanitaararsti koht barakis!

„Punaste” teaduste probleem

Ühiskonnateadused on olnud hinnas kõigil aegadel, ka Puškini-aegses riiklikus Tsarskoje Selo lütseumis. Muidugi sõltus kõik õppejõust, tema eruditsioonist ja miks mitte ka julgusest. Näiteks teadusliku kommunismi kateedris arutleti ühe noorliikme (Jekimov) loengu „Ideoloogiline võitlus tänapäeval” teksti üle (see oli protokollile lisatud), kusjuures teist noorliiget sm Jatsat hämmastas, et loengus rää-

giti Lääne sovetoloogidest ja nende käsutuses olevatest rikkalikest arhiividest Venemaa materjalidega, mida meil pole. Tema arvates ei tohtinuks sellele tudengite tähelepanu juhtida. Kateedrijuhataja Ivan Volkov vastas, et sovetoloogide käsutuses olevad arhiivid on reaalne fakt ja varjata pole siin midagi vaja.¹⁰ Muide, professor Volkovi teadusliku kommunismi loenguid meenutavad tänuga kõik, kel oli õnn teda kuulata. See oli äärmiselt erudeeritud ja laia silmaringiga inimese parimal tasemel esitatud politoloogiakursus, millel polnud midagi ühist propagandistliku ajupesuga. Tema, nagu ka Johannes Kalitsa ilmajätmine emeriitprofessori staatusest oli äärmiselt ülekohtune.

Hoolimata paljuräägitud venestamisest ja parteistamisest oli 1981. aastal TÜ teaduslik-pedagoogilise ja teaduslik-juhtiva koosseisu 1161 inimesest NLKP liikmeid 428; 481 naisest kuulus NLKP-sse 106 (iga teine mees, iga neljas naine).

Pilt rahvuste ja kraadide järgi oli järgmine:

Tabel 1. TRÜ juhtivkoosseis 1981. aastal

Rahvus	koku	doktorid	kandidaadid	professorid	dotsendid	akadeemikud
eestlased	1028	90	419	85	244	12
venelased	90	4	21	3	14	-
juudid	19	7	4	7	3	1
ukrainlased	10	1	1	1	1	-
soomlased	5	1	-	1	-	-
sakslased	2	-	1	-	-	-
leedulased	2	-	1	-	-	-
muud	5		2	-	-	-
kokku	1161	103	449	97	262	13

Teaduslik-pedagoogilisest koosseisust (arvuliselt 778) oli üle 60-aastaseid 10,8%; alla 35-aastaseid aga 20,1%.¹¹

Võrdluseks: Eesti Teaduste Akadeemia koosseisudes oli samal ajal 4087 töötajat. Kui 1971. aastal kuulus parteisse 178 teadustöötajat, siis 1979. aasta alguses 249, kusjuures kogu akadeemia süsteemis

¹⁰ EAA. 5311-25-80. L 29–64 (1982).

¹¹ Vt: TRÜ 1981. aasta aruanne. EAA. 5311-119-338. L 28.

oli parteilasi 480.¹² Samas ei tähendanud parteipilet kaugeltki kommunistlikke veendumusi, vaid enamasti võimalust rahulikult oma joont hoida ja ajada. Situatsioon oli umbes sama nagu XIX sajandi venestusperioodil, mille kohta Jaan Kuldkepp, kes ise oli siirdunud Venemaale, on oma kirjandusmuuseumis hoitavas kroonikas kirjutanud: „Tagasivaatajale selgub nüüd, kuipalju on tollaegse ametliku venestuse ajastul äraandjateks filuudeks tembeldatud meeste poolt tööd tehtud eestluse alalhoiuks. Mina aga püüdsin võõra rahva seas end puhtana hoida. Kas ma tõin sellega endale ja eesti rahvale suuremat kasu?”¹³

Juri Lotmani teoste IX köites „Hingekasvatus”¹⁴ on perestroika ja Rahvarinde aegadest hulk sõnavõtte ja intervjuusid, mis sisaldavad nii hoiatusi kui ka suuniseid. Neid lihtsalt peab lugema, et mitte unustada seda ajastut, mis meid kõiki ahistas, aga pidada meeles ka seda, et Inimeste maailma hoidsid, arendasid ja töid meieni need, kes ei hädaldanud „asjaolude” üle, ei pugunud ennastõigustavalt nende taha, vaid külvasid „*razumnoje, dobroje, vetšnoje*” (igavikulist arukust ja headust) nagu Puškin või Lotman, kelle enam kui viiesaja teadustöö hulgas pole ainsatki, mida oleks tänapäeval piinlik lugeda või mis vajaks ideoloogilist redigeerimist.

Lisa 1. Tartu ülikooli välissuhete olukord 1974. aastal

Remondi käigus kodus pabereid sorteerides leidsin koopia 1974. aasta suvel enda koostatud õiendist „Rahvusvaheliste teaduslik-tehniliste sidemete (RTTS) efektiivsuse suurendamise abinõudest ja resultaatidest TRÜs viimastel aastatel”. Sellest 11 alajaotusega dokumendist annan väikese ülevaate.

Õiendi koostamise ajendiks oli samal aastal loodud RTTS nõukogu, kuhu kuulusid teaduskondade dekaanid või prodekaanid ja

¹² Ken Kalling, Erki Tammiksaar. Eesti Teaduste Akadeemia: ajalugu. Arenguid ja järeltusi. Tallinn, 2008. Lk 171.

¹³ Tsit: Malle Salupere. Postipapa. Tallinn: Tänapäev, 2006. Lk 271.

¹⁴ Ю. М. Лотман. Воспитание души. Воспоминания. Интервью. Беседы о русской культуре (телевизионные лекции). СПб: Искусство, 2003.

ühiskondlike organisatsioonide (ametiühing, partei ning komsomol) esindajad, samuti RTTS töötaja. Juunis loodi veel rektori käskkirjaga välislähetuse kandidaatide kinnitamise komisjon, kuhu kuulusid õppe- ning teadustöö prorektorid, parteisekretär ja kaadriosakonna ülem. See võis olla seotud juhtumiga, mil üks kandidaat sai alles väljasõidu keelamisel teada, et tema isa ei hukkunud sõjas, vaid met-savennana pärast sõda.

2. RTTS organiseerimine välismaa kõrgkoolidega. Siin leiab märkimist, et kuigi TRÜ on saanud rea koostööettepanekuid Saksamaa ja Tšehhoslovakkia ülikoolidelt, ei ole Tartu kui kinnise linna staatus võimaldanud suhteid arendada. 1972. aastal sõlmiti leping NSVL Tervishoiuministeeriumi ja Soome Tervishoiuameti vahel, mille raames toimub edukas koostöö TRÜ ja Helsingi ülikooli gastroenteroloogide vahel. Samas liinis toimub samuti edukas (ja tänini kestev) koostöö Tartu ja Helsingi ülikooli neuroloogide ja neurokirurgide vahel.

3. Teadus-pedagoogiliste töötajate välislähetuste perspektiivplaani de koostamine ja kvaliteet.

„Iga aasta algul koostatakse allüksuste ettepanekuid arvestades välislähetuste plaan järgmiseks aastaks ning perspektiivplaan lähemateks aastateks teaduslikuks stažeerimiseks, kvalifikatsiooni tõstmiseks, loengute pidamiseks ning osavõtuks konverentsidest. Seda takistab asjaolu, et ülikool ei tea kunagi ette, millistesse riikidesse ja mis alal eraldatakse kohti lähiaastail või millistele konverentsidele saadetakse nõukogude delegatsioone. Ka ei taha Haridusmin ning Teaduse ja tehnika riiklik komitee arvesse võtta, et TRÜ on ainus meedikuid ettevalmistav kõrgkool Eestis ning arstiteaduskond on ülikooli suurim, kus uuritakse mitmeid üleliidulise tähtsusega probleeme ja kus komanderingute tulemused on kõige efektiivsemad, kuna leiavad kohest rakendamist kliinilises ja profülaktilises tegevuses.

Pikemaajalisi RTTS alaseid perspektiivplaane, v.a. teadusliku stažeerimise plaanid, TRÜs seni ei koostata, kuigi selleks on terav vajadus. Samuti pole ette valmistatud plaane spetsialistide reservi ettevalmistamiseks töö jaoks arengumaades ning Soomes. Osalt on selle põhjuseks ka RTTS töötajate kui ainukese nende küsimustega tegeleva instantsi ülekoormus.

Teadusliku töö või loengute planeerimist välismaal takistab ka väljasõiduaegade ebamäärasus: sõidud lükatakse teadmata põhjustel edasi, vastuvõtjad ootavad, kolleegid nurisevad koormuse pärast, aga vahel juhtub, et väljasõit jääbki ära.”

4. Valiku vormid ja meetodid, spetsialistide ettevalmistamine välislähetusteks.

Kandidaatide valik toimub kateedrite ning teaduslaborite vajaduste ja võimaluste printsiibil. Reeglina suunatakse stažeerima ning enesetäiendusele peamiste ülikoolis arendatavate prioriteetsete teadusuundade viljelejad. Neid suundi on ligi 30, mis tuleneb 9 teaduskonnaga ja 25 erialaga ülikooli spetsiifikast.

Kandidaatide valiku üheks näitajaks oli „poliitiline küpsus” ehk parteilisus.¹⁵ Pärast kandidaadi võtmist NSVL Kõrghariduse Ministeeriumi plaani (stažöörid peavad enne läbima tsoonikomisjoni) algab nende ettevalmistus, eeskätt keeleõpe, luuakse sidemeid sihtkohta ning eeldatava juhendajaga. Et lähetatavaid pole just palju, ei saa luua eraldi keeleõppe gruppe, vaid liidetakse keelekursus aspirantidega või korraldatakse individuaalõpet. Lahendamata on keeleõppe küsimus suunamisel prantsuskeelsetesse arengumaadesse.

5. Teaduskonnanõukogude ja ülikooli nõukogu töö RTTS organiseerimisel. Otsuste praktiline realiseerimine.

Teaduskonnanõukogud arutavad ühel aastalõpu istungil lähetuste resultaate ja kinnitavad aruanded; ülikooli nõukogu arutab ühel istungil RTTS efektiivsust ning olukorda, kuid see on seni kujunenud formaalseks informeerimiseks.

6. Välislähetusest naasvate spetsialistide aruandlus.

Enne väljasõitu tutvub spetsialist põhjaliku aruande skeemiga, mille ta on kohustatud esitama kahe nädala jooksul pärast tagasijõudmist koos kogemuste realiseerimise plaaniga, mis mõlemad peavad olema

¹⁵ Selles kohas, kus ma ütlesin, et parteisse mittekuulumine ei tähenda poliitilist ebaküpsust, arvestades takistusi, mida kunstlikult veeretatakse teenistujate parteistamisele (et mitte rikkuda „tasakaalu” – üks teenistuja 2–3 tööliste kohta – tööliste-talupoegade parteis, arvestati isegi parteisse värvatud üliõpilased töölisteks), on prorektor teinud rasvase küsimärgi, pidades seda ebasobivaks. Arvasin samas, et valikul võiks rohkem usaldada kohapealseid instantse, mitte ankeeti.

kateedris või laboris läbi arutatud ning kinnitatud. Aruanne ja tulemuste realiseerimise plaan saadetakse ministeeriumile ja edaspidi antakse kahe aasta jooksul aru iga poole aasta tagant, esinetakse ettekannetega jne. Sõltuvalt tulemuste realiseerimise tähtaegadest võib aruandluskohustus laieneda ka pikemale ajale.

7. Välislähetuste tulemused, välismaalt saadud informatsiooni juurutamine ning kasutamine.

Eelneval viisaastakul (1966–70) läbisid TRÜ-st stažeerimise välismaal 12 teadlast, käesoleva viisaastaku 3,5 aastaga ka juba 12. Kvalifikatsiooni tõstmas (ka keelekursused) käis vastavalt 18 ja 20 inimest, loenguid lugemas 16 ja 15, konverentsidel käis 62 ning 69 teadlast. Viimaste aastate dünaamika väljendub alljärgnevalt:

Tabel 2. Välismaal teaduslikul tööl viibimise dünaamika TRÜ-s 1971–1974

	Lõpetas stažeerimise	Teaduslikul tööl	Loengud	Konverentsid
1971	2	4	-	31
1972	3	5	7	23
1973	2	5	6	27
1974 (ainult I poolaasta)	4	1	2	8
Kokku	12	15	15	89

Komandeeringute puhul on olulised isiklikud kontaktid ning informatsiooni vahetamine välismaa teadlastega, võimalus võrrelda end maailmatasemega. Meedikutel on võimalus omandada uusi diagnostika- ja ravivõtteid ning koheselt rakendada neid kodumaal.

Kahe viimase aasta jooksul on TRÜs väliskomandeeringute alusel juurutatud üle 30 uudse uurimismeetodi, mis muidu oleks nõudnud olulisi kulutusi, loetakse 17 erikursust, on välja antud kolm õppevahendit, välismaal on TRÜ autorid avaldanud 214 tööd, sh 7 monograafiat autorluses või kaasautorluses (1971 – 70, 1972 – 51, 1973 – 93), enamasti isiklike kontaktide toel. N. Liidus on RTTS tulemuste põhjal avaldatud ligi 200 tööd, sh 5 monograafiat.

Majanduslik kasutegur on enamikul juhtudel raskesti arvatav, aga Ungaris 1971/72 saadud kogemuste põhjal suudeti arvutuskeskuses 50% masinaega säästa ning J. Salmi 1973/74. aasta stažeerimise järel on juba vormistamisel uue ioniloenduri autoritunnistus.

Paljudel erialadel on saadud kogemuse juurutamine seotud kuluka ja keeruka aparatuuri hankimisega, mis aeglustab selle kasutuselevõttu. Kõige kiiremini on aga uuendused rakendatavad meditsiini vallas. Ka langeb meedikutele ligi 40% väliskonverentsidel osalemisest viimase kolme aasta jooksul.

Väliskomandeeringute aktivasse kuulub ka võimalus tutvustada välismaal nõukogude teaduse saavutusi ning tõestada, et see ei jää maha lääne teadusest, vaid kohati isegi edestab seda.

8. RTTS mõju kaadrite ettevalmistamise kvaliteedile ning konkreetsete teaduslik-tehniliste probleemide lahendamisele.

Kõik RTTS tulemuste põhjal juurutatud teaduslikud saavutused leiavad samuti kasutamist ülikooli õppeprotsessis, näiteks audioviisuaalsed meetodid arsti- ja filoloogiateaduskonnas, biokeemias teaduste kontroll probleemide lahendamise kaudu, mitte retrospektiivsel meetodil (U. Tarve Taanis omandatud kogemus) jm.

Suur tähtsus õppe-kasvatustöös on vahetutel kogemustel ja nende jagamisel üliõpilastega kohtumistel ÜTÜ ringides, konverentsidel, kohvikuõhtutel jne, üliõpilaslehes ning ajakirjanduses avaldataval informatsioonil.

Arvutuskeskuse juhatajad on erinevatel aastatel viibinud väliskomandeeringutes USAs, Tšehhoslovakkias ja Ungaris; Elektroluminentsentsi ja pooljuhtide labori teadlased on stažeerinud Saksa SVs, Ungaris ning USAs, mis on võimaldanud arendada perspektiivseid teooriaid polümeeride ja õhukeste kilede omaduste uurimisel.

Bioloogia-geograafiateaduskonna kaastöötajad, kellest paljud on ülemaailmsete ja rahvusvaheliste organisatsioonide liikmed, osalevad olulistes looduskaitse- ja loodusressursside säilitamise projektides. On koostatud NSVL Euroopa-osa soode nimekiri, mida soovitatakse säilitada puhta vee reservuaaridena; on esitatud taimkatte eristamise ja klassifitseerimise printsiipide struktuurielementide võrdlev analüüs.

Meditsiini kesklabori juhataja A. Kallikorm stažeeris Inglismaal. Saadud kogemus ja abivahendid on võimaldanud senikasutatud töömahuka kilpnäärme hormooni määramise meetodika asendada tunduvalt kiirema ning lihtsamaga. Professor J. Saarma pidas psühhiaatria-alaseid loenguid Kanadas, mille tulemusel on saadud infot

uute psühhotroopsete ainete kasutamisest ning juurutatud standardised hindamisskaalad ja psühhomeetriselised testid.

Viinis omandatud kardiokirurgia alane kogemus kaasasündinud ja elupuhuste südamerikete ravimisel on tunduvalt edendanud seda meditsiiniharu TRÜs.

9. Välismaal teadustööl käinud teaduslik-tehnilise personali osalus õppeprotsessis ning rahvamajandusliku tähtsusega teadusuuringute läbiviimisel.

TRÜ 9 dekaanist on välismaal stažeerimas, teadustööl või loengutega käinud 4, ja teadusliku turismi¹⁶ raames 3. Välismaal on kvalifikatsiooni tõstnud 72 kateedrijuhatajast 21, teadusliku turismi raames veel 23. Neli laborijuhatajat 14-st on käinud teaduslähetusel, teadusliku turismi raames veel 5. Meditsiini kesklaboratooriumi seitsmest sektorijuhatajast käis teadustööl 4.

Rahvusvaheliselt tuntud uurimissuundi arendavad prof. V. Palm orgaanilises keemias (stažeeris USAs 1961), Rahvusvahelise semiootikute assotsiatsiooni viitsepresident J. Lotman (kogemuste vahetamine Tšehhoslovakkias 1967¹⁷; tema monograafiad on tõlgitud peamistesse Euroopa keeltesse), samuti Rahvusvahelise psühhiaatrite assotsiatsiooni viitsepresident prof. J. Saarma, neuroloogiaprofessor E. Raudam (mõlemal korduvad väljasõidud).

Suur rahvamajanduslik tähtsus on Arvutuskeskuse töödel dots. Ü. Kaasiku juhtimisel (stažeeris USAs 1969), elektroluminestsentsi alastel töödel dots. K.-S. Rebase juhtimisel (korduvad väljasõidud), psühhofarmakoloogias prof. L. Allikmetsa juhendamisel (stažeeris USAs 1966/67). Kõige laialdasemad ja viljakamad väliskontaktid on dots. J. Reinetil, kes küll ise tervislikel põhjustel väliskomanderingutes ei käi,¹⁸ kuid kelle aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide alased leiutised ning aparatuur on laialdaselt tuntud. Tema eestvedamisel toimus Tartus 1969 üleliiduline konverents aerosoolide kasutamisest meditsiinis, kus osalesid ka küllalised SDV-st.

¹⁶ Teaduslik turism tähendas üldjuhul osavõttu konverentsidest omal kulul. Tänu isiklikele headele kontaktidele aga kandis kulud sageli vastuvõtja.

¹⁷ Järgneva 20 aasta jooksul prof. Lotmanit enam välismaale ei lastud.

¹⁸ Tegelikult muidugi ei lasknud teda välismaale KGB.

Paljud ülalnimetatud ja nimetamata teadlased on samuti rahvamajanduslike koostöölepingute juhendajad; niisuguseid töid tehti 1973. aastal summas 225 000 rbl.

10. RTTS mõju kõrge kvalifikatsiooniga teaduslik-pedagoogilise kaadri ettevalmistamisele.

Stažeerima suunatakse reeglina kandidaadikraadiga teadlasi. Viimase 8 aasta jooksul on sotsmaades käinud kuus kraadita stažööri, neist kaks on kaitsnud väitekirja, üks on lõpetamisel, kaks inimest on ülikoolist lahkunud administratiivtööle ja üks Tšehhoslovakkias abiellunud. Samal ajal on 18 kandidaadikraadiga komandeeritust doktoriväitekirja kaitsnud 2 ja 4 on seda lõpetamas.

Alates 1971 on loengutega välismaal käinud 5 teaduste kandidaati ning 10 doktorit. Saadud kogemusi kasutatakse nii õppe- kui teaduslikus töös ja kandidaadi- või doktoritööde juhendamisel. Hollandist naasnud keemikul A. Tuulmetsal on oma doktoritöö vormistamisel.

Mitmesugustel kongressidel, konverentsidel ja sümposiumidel on osalenud 44 kandidaadi- ja 36 doktorikraadiga töötajat ning 7 kraadita isikut. Noorteadlastel oleks kasulik rohkem käia rahvusvahelistel foorumitel, kuid takistuseks on nende piiratud rahalised võimalused, kuna osavõtt toimub teadusliku turismi raames ja seadus ei võimalda isegi võrdsustada neid sõite osavõtuga üritustest Liidu piirides, kus kulutused vähemalt osaliselt kompenseeritakse.

11. RTTS dekanatides ja kateedrites organiseerimise rektoraadipoolse kontrollimise kord.

Peale lähteandmete RTTS plaanide koostamiseks, ei esita dekanaadid ja kateedrid mingeid normatiivdokumente. Komanderingute plaanid ja põhjendused, samuti aruanded koostab reeglina lähetatav ise, neid kontrollib ja redigeerib RTTS allüksuse töötaja, kes teostab ka faktilist koordineerimist ja vastutab plaanide, aruannete ning väljasõidutoimikute õigeaegse koostamise ning ärasaatmise eest, samuti kontaktide eest komandeeritava ning kõrgemalseisvate instantsidega; samuti peab ta tegelema kõigi RTTS alaste üritustega, k.a. väliskülaliste vastuvõtt. Selle süsteemi eeliseks on, et ühes lülis on koondunud kogu ülikooli RTTS alane informatsioon, mis tagab

dokumentatsiooni ühtsuse ning järjepidevuse. Töö maht ja vastutus nõuaks siin kvalifitseeritud ja initsiatiivika töötaja rakendamist, kuid koosseisulise ja vastavapalgalise koha puudumine takistab taoliste isikute leidmist. Praegu on need töötajad üle koormatud tehniliste ja kõrvaliste ülesannetega (ka muudel eesmärkidel välismaasõitude vormistamine, mida TRÜs koguneb aastas 200 ringis, aga taotlusi vormistatakse kaks korda rohkem). Väljasõidutoimikuid (koos üliõpilastega) vormistatakse üle 100, aga välja sõidab 60–70 inimest (1971 – 52, 1972 – 72, 1973 – 67). Nii RTTS nõukogu kui väljasõidukandidaate kontrolliva komisjoni funktsiooniks on ainult lubamine või keelamine, mis on vanemlaborandi palgaga välissuhete referendi töökoormust hoopis suurendanud täiendavate dokumentide ettevalmistamise näol.¹⁹

¹⁹ Siin refereeritud venekeelse õiendi koopia on autori käes. Ei tea täpselt, kas ja missugusel kujul see edasi saadeti, kuna see oli mu viimane töö sellel ametikohal.